VAR FÖRS SAMHÄLLSDEBATTEN?

KULTURSIDORNA VS LEDARSIDORNA

JOHAN WENNSTRÖM

2009.09.10

TIMBRO [MEDIEINSTITUT]
www.timbro.se/innehall/?isbn=9175667294&flik=4

Johan Wennström är skribent och studerar litteraturvetenskap vid Uppsala universitet.

Copyright © Författaren och Timbro 2009
ISBN 978-91-7566-729-4

Timbro, Kungsgatan 60, Box 3037, 103 61 Stockholm
Telefon 08-587 898 00, info@timbro.se, www.timbro.se

INNEHÅLL

FÖRORD 4

INLEDNING 5

SKÖRDETID OCH IDEOLOGIERNAS DÖD 7

KULTURSIDESREVOLUTION 9

STRID OM KAPITALISMEN 13

NYA FÖRUTSÄTTNINGAR NÄR MURARNA FALLER 16

VAR FÖRS SAMHÄLLSDEBATTEN? 19

HUR FÖRS SAMHÄLLSDEBATTEN? 21
- EN SVAG INTELLEKTUELL BAS 21
- RELATIVISMEN 21
- TONLÄGET 22

FOTNOTER 24

KÄLLHÄNVISNINGAR 25

FÖRORD

Rapporten som du håller i din hand skrevs under sommar och tidig höst 2009. Den har ambitionen att säga någonting om var den idédrivna samhällsdebatten förs i samtiden. Dessutom erbjuder den en kort överblick över kultur- och ledarsidorna i de fyra stora tidningarna *Aftonbladet*, *Dagens Nyheter*, *Expressen* och *Svenska Dagbladet* och deras utveckling sedan det tidiga 1960-talet.

Eftersom det rör sig om ett digert material har jag tvingats göra vissa avgränsningar. Stickprovsundersökningar gjordes på några valda månader under några valda år. Delvis var valen godtyckliga. Men till exempel läste jag också medvetet klipp från december månad 1968 eftersom det var rimligt att anta att den ideologisering av kultursidorna som inleddes i samband med vårrevolten i Paris kring jul hade slagit igenom med full kraft.

Ett stort tack riktas till Kungliga Biblioteket för att man tillhandahåller en viktig tjänst med att låta sina tidningsarkiv vara öppna för allmänheten och befriade från grindvakter. Tack också till dem som har erbjudit sina värdefulla synpunkter och råd under arbetet. Men alla eventuella fel är ytterst mina.

Johan Wennström

INLEDNING

Det är en behaglig upplevelse att stiga ner i mikrofilmssalen på Kungliga Biblioteket i Stockholm och läsa gamla dagstidningar. Historien flyger förbi på läseapparaternas bleka skärmar – här ett presidentmord i Dallas, där en bioannons för filmen *Agent 007 ser rött* – och den moderna världen utanför det stora bibliotekets bergrum, dit mobiltelefonernas signaler, bloggarnas gapiga röster och nyhetswebbarnas nervösa uppdateringar inte når, försvinner för ett ögonblick. Avskärmad från samtiden tillåts man att ostört koncentrera sig på andra tider.

Åldrade kultur- och ledarsidor tillhör det i mikrofilmssalens stora utbud som är mest intressant att fördjupa sig i. De förmedlar en fängslande bild av nu sedan länge bortglömda diskussioner, av hur idéklimatet i Sverige en gång såg ut och hur det har förändrats.

De ger också en bakgrund till vad som ska avhandlas här. Under åren har samhällsdebattens huvudsakliga hemvist växlat mellan de stora kultur- och ledarsidorna. Den principiella eller idédrivna debatten, som höjer sig över dagspolitiken och befattar sig mer med frågor som rör samhällskulturen och tidstrender, har sedan några årtionden tillbaka inte alltid förts på en och samma plats.

Vilken är numera dess huvudscen? Mer om det senare. Härnäst en tur ned i arkivet. Utan en känsla för den historiska dragkampen om samhällsdebatten mellan kultur- och ledarsidorna, tydlig för vem som helst som bläddrar igenom de gamla pressläggen, är det svårt att besvara frågan om var samhällsdebatten förs i samtiden. Men allra först en kommentar om varför någonting så otidsenligt som papperstidningarnas kultur- och ledarsidor fortfarande kan vara intressant. Är det inte andra personer än de traditionella opinionsskribenterna som med hjälp av den nya och omdanande tekniken för samhällsdebatten?

Alldeles bortsett från att kultur- och ledarsidorna, enligt undersökningar om människors medievanor, fortfarande läses av fler personer och har det största genomslaget, är det helt säkert så att de också är bättre än webbvärldens fria åsiktsmaskiner på att föra samhällsdebatten. Med en handfull undantag har de fristående bloggarna, som nu ofta pekas ut som samhällsdebattens avantgarde, ännu långt kvar innan de når den kvalitetshöjd som präglar många stora tidningars opinionssidor.

Där de skickligaste kultur- och ledarskribenterna är nyfiket sökande, är bloggare inte sällan febrigt fastslående. Där papprets beständighet tvingar fram ett visst mått av eftertänksamhet och nyansrikedom, låter bloggverktyget sina användare skjuta först och tänka sedan, eftersom man på nätet enkelt kan radera ett förhastat inlägg. Det finns alltså någonting i själva mediet som bidrar till att göra tidningarnas kultur- och ledarsidor skickligare på att driva samhällsdebatten, och därmed är de också mer relevanta att granska här.

I opinionsbildningsperspektiv har samtidigt vissa tidningsredaktioner, som till exempel *SvD*:s och *Expressens* ledarredaktioner, med sina egna bloggar lyckats göra mer med den nya tekniken än många fria bloggare. Det avslöjar att den olika förmågan att bidra med någonting värdefullt till samhällsdebatten inte bara beror på att gamla och nya medier är förbundna med olika temperament, utan att det naturligtvis också är en fråga om att kunna skapa innehåll och ytterst om erfarenhet och förmåga. De är egenskaper som man utvecklar i möten med andra människor, på redaktionerna och i de akademiska miljöerna, och inte ensam på sin kammare framför datorn.

Paradoxalt nog ägnar sig traditionella medier i hög utsträckning åt självkritik och ger på olika sätt signaler om att den fristående bloggjournalistiken och den självständiga nätbaserade opinionsbildningen är likvärdig med den egna produktionen. Också av den anledningen är det intressant, och kanske till och med angeläget, att uppmärksamma och utvärdera de pappersbundna kultur- och ledarsidornas insatser på samhällsdebattens område. De betyder fortfarande någonting, även om tidningarnas skribenter i vissa fall själva inte alltid tycks tro det.

Varför är samhällsdebatten då så viktig att det är värt besväret att ta reda på var den primärt äger rum? Helt kort, därför att ett samhälle som inte blickar inåt, som saknar ett gemensamt samtal bortom särintressen och den omedelbara dagspolitiken, med syfte att urskilja, undersöka och värdera idéströmningar och värderingsskiften, är ett samhälle som inte känner sig själv och som därmed inte kan utvecklas.

SKÖRDETID OCH IDEOLOGIERNAS DÖD

Den idédrivna samhällsdebatt som utspelar sig på tidningarnas åsiktssidor har växlat. De första konturerna till en sådan debatt i modern tid uppstår omedelbart efter kriget genom den stora diskussionen om planhushållning och statlig dirigering av ekonomin.

När socialdemokratin och Gunnar Myrdal lägger fram sina tankar om att släppa lös arbetarrörelsens ”skördetid”[1] och ta kontroll över företagen för att effektivisera och kanalisera produktionen, bemöts de i borgerlig press av principiella resonemang tydligt influerade av ekonomen Friedrich Hayeks pamflett *Vägen till träldom*. Hayeks skrift, som beskriver sambandet mellan planekonomi och diktatur, hade då nyligen blivit översatt till svenska av näringslivets planhushållningsmotståndare.

SvD[2] varnar på ledarplats exempelvis för att ”ett andligt och materiellt tvångssystem” är den yttersta konsekvensen av socialdemokratins effektiviseringsförslag. Socialdemokratiskt färgade tidningar försvarar däremot planen att upprätta en svensk version av kommandoekonomin utifrån ett väsentligen idéburet perspektiv som tidigare varit vanligare inom snävare akademiska cirklar.

Det bör nämnas att kultursidorna som vi känner dem i dag ännu inte existerade, och de kunde därmed naturligtvis inte heller delta i debatten. Som Tomas Forser berättar i *Kritik av kritiken – 1900-talets svenska litteraturkritik*

var det ursprungligen ledarsidorna som puffade för kulturhändelser. Först senare tilldelades kulturen en egen avdelning i tidningarna.

En idéstrid förbyts snart i en annan. Kort efter planhushållningsdebatten kommer i början 1950-talet konflikten om tjänstepensionssystemet, där diskussionens ideologiska motsatspar är en allt överskuggande välfärdsstat och en mer kärnfull välfärd. Men samtidigt infinner sig snart de första tecknen på den idéernas lågkonjunktur som publicisten Herbert Tingsten i *DN* redan 1952 beskriver med uttrycket ”ideologiernas död”. Snart, förutspår Tingsten, kommer debatten inte längre att handla om breda program med en tydlig intellektuell grund, utan om samhällsförändringar i mindre skala. Skruvandet och putsandet kommer att vara den storslagna tanken överordnat.

Utvecklingen ger på sikt Tingsten rätt. Mot slutet av decenniet och långt in på nästa råder märkligt nog tystnad och tigande på de ledarsidor där den idédrivna samhällsdebatten en gång fördes. Även de nya kultursidorna är länge precis lika befriade från djupare reflektioner. För den som är van vid dagens innehåll är det en förbluffande upplevelse att läsa kultursidor från till exempel våren 1964.

En genomsnittlig kultursida i *Aftonbladet* består vid den här tiden av referat från olika utställningar och kulturevenemang, recensioner av nyutkommen lyrik och en musikspalt. I *SvD*, *Expressen* och *DN* är det likadant, även om någon av kultursidorna lägger större vikt vid teaterkritiken och någon annan koncentrerar sig mer på litteraturen. Visst finns där ibland ett mer djuplodande anslag, inte minst på *SvD*:s essäsida *Under strecket*, men i allmänhet lyser den idéburna debatten med sin frånvaro.

Det är inte helt oangenämt att läsa kulturskribenter som är upptagna med att nästan uteslutande skriva om kultur i en snäv betydelse, och som till skillnad från sina motsvarigheter i dag också visar intresse för vad som skrivs på utländska kultursidor. Men trots det börjar man ganska snart sakna de kommentarer om kultur i bred mening som utgör en betydande del av sidornas material i dag. Frånvaron av ideologiskt driv på det tidiga 1960-talets

kultursidor blir än tydligare också mot bakgrund av att även ledarsidorna under samma tid är lika präglade av den idéfattiga tidsandan.

Vid sidan av en trevande samling essäer om socialdemokratisk idéutveckling med rubriker som ”Att acceptera marknadens ekonomi” publicerar *Aftonbladet*s då som nu tydligt S-märkta ledarsida[3] i april 1964 en rad artiklar som ligger helt i linje med den svenska debattens rörelse bort från de stora tankarna och i riktning mot de små detaljerna. Att till exempel kraftigt bygga ut barnomsorgen är någonting som ledarskribenterna i *Aftonbladet* talar sig särskilt varma för denna vår. I *SvD* förs samtidigt en förvisso viktig men blodfattig författningsdiskussion på ledarsidan, medan *DN* och *Expressen* framför allt intresserar sig för utrikesfrågor. När dessa ledarsidor publiceras tycks idédebattens tid vara förbi, men redan fyra år senare ska den komma att göra en stark comeback, och då framför allt på kultursidorna.

KULTURSIDESREVOLUTION

Även om både kultur- och ledarsidorna under ideologiernas ”törnrosasömn” lider en viss brist på idédrivet innehåll, kan man fram till 1968 se en tydlig uppdelning mellan de två sidorna. Kulturredaktionen svarar för kulturbevakningen, ledarredaktionen för de politiska åsikterna. Men när kulturrevolutionerna sveper över världen tränger förändringen in också i tidningsvärlden.

Förhållandet mellan kultur- och ledarsidorna förändras och kulturmaterialet byter ansikte. Nu kommer nyfikenheten på samhällsutvecklingen och den ideologiska kulturkritiken. Men tidstypiskt nog kommer även de oförblommerade hyllningarna till förtryckarideologierna och dess företrädare. En kultursida i *Aftonbladet* den 1 december 1968 innehåller inte färre än tre olika notiser som lyfter fram Jan Myrdal.

Men det finns också andra yttringar. Till exempel kan man på *SvD*:s kultursida vid den här tiden se begynnelsen till en samhällsdebatt som förmår röra vid

några av de stora samhällsfrågorna, även om just *SvD* är mer avvaktande än andra tidningar inför att skala tillbaka den smala kulturdebatten. Den 5 december skriver riksdagsmannen Gösta Bohman under rubriken ”Individen och medansvaret” ett uttömmande och mycket elegant inlägg om vad det innebär att vara en ”kulturmänniska”, det vill säga en människa som ingår i civilisationens själva grundstomme: familjen och den större sociala gemenskapen.

Den socialistiska kollektivism som 1968 är högsta mode i Sverige och Europa, skriver Bohman, hotar kulturmänniskan eftersom den tvingar in henne i ”massans anonyma skal” där hennes lägsta instinkter frodas. Bohman rör sig brett över litteraturen, vetenskapen och ideologierna och med lätt hand binder han dem samman i sin essä. Artikeln skulle kunna ses som en brytning med att politiker och offentliga personer i allmänhet under en tid ryggat inför möjligheten att delta i en riktig samhällsdebatt.

Även i *Expressen* och *DN* märks det nya anslaget på kultursidorna. I just *DN* förstärks det ytterligare när Olof Lagercrantz sidor under 1970-talet blir ett av den idédrivna samhällsdebattens verkliga centrum i dagspressen. Men på *DN*:s ledaravdelning råder 1968 ännu en viss avsaknad av djupare samhällsfunderingar. Oviljan att tänka friare, och inte bara reagera på enskilda dagspolitiska händelser hemma och utomlands, sammanfattas kanske bäst i en artikel den 11 december med rubriken ”Ge oss lättmjölk! – Vi dricker för *mycket* standardmjölk och för lite skummjölk.”

Hur kan det komma sig att ledarsidorna, när kultursidorna börjat höja sig över ögonblicket, fortfarande är helt inriktade på dagspolitiken? Ett möjligt svar, alldeles bortsett från att dagspolitiken bör och måste ingå bland ledarsidornas ämnen, är ledarredaktionernas partipolitiska beroenden och påtvingade hänsynstaganden. *DN* sitter vid den här tiden ohjälpligt fast i folkpartismen, *SvD* i det högerparti som numera heter Moderaterna och *Aftonbladet* i socialdemokratin. *Expressen* är förvisso fristående liberal men har ändå hakat upp sig i en märklig, idémässigt hindrande fixering på Socialdemokraterna.

Som Jan Guillou menar i sina nyutkomna memoarer *Ordets makt och vanmakt* tjänade journalister vid den här tiden makten med öppna ögon, och det är i så fall sant också för många ledarskribenter. När partierna förväntar sig att ledarsidorna ska vara sysselsatta med att kampanja för den förda politiken, alternativt angripa dess motståndare, blir det svårare för skribenterna att tänka utanför de givna ramarna. Man kommer inte så mycket längre än till lättmjölken. Men kultursidornas nya frihet från tidningarnas politiska ledning, och därmed de politiska partierna, samt inrättandet av egna chefredaktörer tillåter dem att blicka bortanför den senaste riksdagsdebatten. Det blir ännu tydligare när 1960-tal blir 1970-tal.

Att 1970-talet är ett nytt decennium, ett som strävar efter att skaka av sig allt det som kan uppfattas som ålderdomligt, skvallrar inte minst tidningarnas bioannonser om. Bland puffar för vanliga filmer som *Lagens hårda män* och *Diamantfeber* hittar man också skamlös reklam för strippografen Lido på Södermalm och liknande sexklubbar i det ökända Stockholmsdistriktet Klara Norra som lockar med ”liveshower” och ”helsköna premiärer” av erotisk film.

Men även på kultursidorna märks den beundran för det oblygt nya som kännetecknar 1970-talet. Där publiceras nu kärleksförklaringar till länder i andra delar av världen som brutit samman av revolution. I *Aftonbladet* heter det till exempel den 2 januari 1972 att ”Baathregimen är den första hederliga regim som Irak har haft sedan det blev självständigt”. Och i ett ”teaterbrev från Rumänien” hyllas den nya kommunistiska avantgardekonsten. Intresset för snäv kultur har nu i praktiken helt tvingats tillbaka till förmån för ideologiska kommentarer.

Aftonbladet går vid den här tiden längre än de övriga kultursidorna när det kommer till att tippa över balansen mellan smal kulturdebatt och politiska åsikter, men trots det förmår man inte att bidra till en intellektuellt stimulerande samhällsdebatt. Det görs mycket bättre på andra håll.

I *Expressen* sammanfattar Lars Gustafsson stilfullt tidsandan och samhällsutvecklingen i en essäserie om 1970-talets Sverige och USA.[4] Han lyckas med sina artiklar tillföra samhällsdebatten mer än flera tidningars

ledarsidor tillsammans. Även en diskussion om Stanley Kubricks film *A Clockwork Orange*, som förs på såväl *SvD*:s och *Expressens* som *DN*:s kultursidor, rymmer flera intressanta reflektioner över den samhällskultur som blivit alltmer upptagen med och fascinerad av det råaste våldet. Samtidigt, och till skillnad från *Aftonbladet*, mister dessa sidor aldrig helt intresset för den konst som inte är debatterande.

I *DN*, som från början tycks ha varit sent ute på banan med en självständig kultursida, tar den legendariske kulturchefen Olof Lagercrantz tidigt avstånd från den frisinnade tradition som Tingsten hade stakat ut för tidningen. I stället styrs kultursidan mot en alltmer tydlig vänsterprägel, vilket syns särskilt under det tidiga 70-talet när kultursidornas ideologisering har fullbordats. Lagercrantz har även status som en av flera redaktörer för hela tidningen, vilket ger honom ett betydande handlingsutrymme. Men det innebär inte att kvaliteten på kulturmaterialet försämras. Tvärtom finner man här många intressanta infallsvinklar i så vitt skilda ämnen som psykologi, miljöförstöring och konservatismens idéutveckling.

Det torde vara okontroversiellt att påstå att det framför allt är på Lagercrantz sidor som de mer sofistikerade samtidsdiskussionerna äger rum vid den här tiden. Även *SvD*:s kultursida utmärker sig. Men inte för en tydlig politisk profil, utan för att sidan tvärtom tycks vara den som i minst utsträckning deltar i samhällsdebatten och som verkar hålla ut längst mot den från 1960-talet emanerande förändringen av kulturredaktionernas publicistiska inriktning.

Sammantaget kan man säga att kultursidorna nu ger nytt liv åt en bredare samhällsdebatt som länge slumrat och som ledarskribenterna har stått tämligen likgiltiga inför. Inte heller nu tycks ledarsidorna vakna till, trots att kultursidorna nu behandlar de större idé- och samhällsperspektiven. Som ett tidstypiskt exempel på ledarsidornas samtida engagemang avtecknar sig *Expressen*, som uppehåller sig vid ett underligt motstånd mot betyg i grundskolan[5] påminnande om hur det brukar låta från Lars Ohlys Vänsterparti i dag. På ledarsidorna tycks status quo råda tills ett nytt ord letar sig in i det offentliga samtalet: löntagarfonder.

STRID OM KAPITALISMEN

Om kultursidorna var drivande i samhällsdebatten under slutet av 1960-talet och början av 1970-talet ser man hos ledarsidorna en motsvarande utveckling från slutet av 1970-talet och under 1980- och 1990-talen. Ledarskribenternas intresse för mer långsiktiga samhällsperspektiv väcks nu åter. Och det är nu som då, drygt trettio år efter striden om planhushållningen, en liknande konflikt som är den tändande gnistan.

Återigen är det kapitalismen, det fria företagandet och den öppna ekonomin som är under belägring. Allt det som värnas av en ny och framväxande borgerlig liberalism, formulerad kanske allra bäst i Henri Lepages bok *I morgon kapitalism.*

Tankarna på lagstiftade löntagarfonder, som i praktiken innebär att facken successivt övertar kontrollen över företagen och underminerar arbetsgivarnas roll på arbetsmarknaden, börjar ursprungligen ta form åren 1974–1975. *DN* tillhör då tillskyndarna: ”När ett förslag om löntagarfonder presenteras från LO:s sida kan man inte vänta sig annat än att det ackompanjeras av glada trumpetstötar och framflyttade positioner och annalkande socialism. Det bör inte förskräcka oppositionen”.[6]

Än så länge ser *DN* och andra försvarare i medierna löntagarfonderna ur en teknisk-pragmatisk synvinkel: De är helt enkelt ”bra instrument” för ”jämnare förmögenhetsfördelning”. Det är litet märkligt eftersom LO och socialdemokratin har utrustat fonderna med tydligt ideologiska förtecken som markerar en arbetarrörelsens återgång till en marxistiskt influerad ägandepolitik, det vill säga en politik för att omöjliggöra det fria företagandet.[7] Lustigt nog tycks det först vara när de ideologiska lätena från den fackliga och politiska vänstern senare dämpas som ledarsidorna börjar argumentera för, och för all del emot, löntagarfonderna i ett mer övergripande och principiellt perspektiv.

Aftonbladet lägger på ledarplats helt öppet ut texten om vad fonderna ska leda till – planhushållning och kommandoekonomi[8] – och varför det måste ske. Sverige ska ”räddas”[9] från den kapitalism och marknadsekonomi som hindrar en hållbar ekonomisk utveckling. ”Framsynta statliga beställningar” förväntas skapa helt nya industrier som producerar arbeten.

Som en parantes kan nämnas att *Aftonbladets* kultursida vid samma tid ger utrymme åt den polske filosofen och idéhistorikern Leszek Kolakowski, som i en stort uppslagen intervju med Agneta Pleijel[10] menar att statlig planering av ekonomin går emot enskilda människors självständighet. Han säger uttryckligen: ”Vi kan inte, som vänsteristerna tror, avskaffa den fria marknaden utan att avskaffa friheten.”

Liksom under planhushållningsdebatten på 1940-talet utgår också motståndarna mot löntagarfonderna från en idébaserad hållning. Det är fondernas yttersta konsekvenser för samhället som man huvudsakligen vänder sig emot. Att stoppa förslaget är, enligt till exempel *SvD*:s ledarsida, en ”livsviktig” fråga. Fonderna hotar inte bara marknadsekonomin utan själva demokratin; Sverige riskerar att kastas in i kontrollsocialism om löntagarfonderna blir verklighet.

Såväl förespråkare som motståndare ser fonderna som ett uttryck för någonting mer långtgående. Det är ett krig på idéernas slagfält, inte på skruvandet och justerandets bakgård, som ledarskribenterna nu ägnar sig åt.

Att löntagarfonderna saknar folklig förankring och ytterst är ett redskap för socialdemokratisk aktivism bekräftas när *SvD* på nyhetsplats våren 1982 presenterar en Sifomätning[11] som visar att endast sju procent av befolkningen helt vill ”ersätta dem som utövar ’kapitalets makt’ med löntagarerepresentanter”, och att sjuttio procent av svenskarna tycker att företagare gör ett mycket bra eller ganska bra jobb samt att majoriteten av LO-väljare tycker samma sak.

Fondsocialismens brist på folklig resonansbotten visar sig också med all önskvärd tydlighet när 4 oktober-demonstrationen äger rum på hösten 1983

och samlar åtminstone 75 000 småföretagare. Manifestationen mot löntagarfondernas genomförande förhånas i arbetarpressen. *Aftonbladets* ledarskribenter dömer ut 4 oktober-rörelsen som löjlig och kraftlös. Och liberala *DN* mumlar på ledarplats om att näringslivsorganisationernas opposition mot fondpolitiken är kompromisslös och oresonlig.

Men för fondmotståndet på de båda andra ledarsidorna, på *Expressen* och framför allt på *SvD*, blir demonstrationen ett tillfälle att på nytt varna för löntagarfondernas konsekvenser och att dra långsiktiga slutsatser av hur regeringen arrogant vill driva igenom reformen, trots att landets företagare ropar sig hesa för att den ska begravas. Det borgerliga samhället riskerar att vittra sönder, skriver *SvD*, och ”i dess ställe träder en socialistisk stat, en stat som i växande utsträckning kommer att verka mot samhället, inte inom samhället”.[12]

Löntagarfonderna tycks förlösa ett nytt ideologiskt självförtroende hos ledarskribenterna. Det är på grund av fonddebatten som de kan börja återta rollen som drivande kraft i samhällsdebatten. Ytterligare två stora diskussioner bidrar till detta. Den första är striden om avregleringar som nu spricker fram. För oss som är unga i dag och är vana vid fri radio och fri teve, obehindrad kommunikation via Internet och uppbrutna monopol på en rad områden framstår avregleringarna kanske främst som en detaljfråga, och inte primärt som en idéfråga. Men på 1980-talet är detta en starkt ideologiskt färgad debatt, som handlar mer om samhällskicket än om till exempel parabolantenner.

Den andra viktiga debatten är den som förs omkring Maktutredningen och ledamoten Yvonne Hirdmans skrift *Att lägga livet tillrätta – studier i svensk folkhemspolitik*, som drog oväntat kritiska slutsatser om förhållandet mellan stat och människa, och om våra möjligheter i välfärdsstaten att påverka våra egna levnadsvillkor. Det är i det här klimatet, präglat av välfärdsstatskris, ett allmänt missnöje med statlig monopolpolitik och en kuvad frihet för den enskilde som väntar på att lösgöra sig, som begreppet det civila samhället introduceras av den stora statens kritiker och vinner mark. Så öppnas dörren in

till 1990-talets samhällsdebatt, och den förs framför allt på två ledarsidor: i *Expressen* och i *SvD*.

NYA FÖRUTSÄTTNINGAR NÄR MURARNA FALLER

Sommaren 1993 är PM Nilsson, numera redaktör på den nätbaserade debattsajten *Newsmill*, semestervikarie i *Expressens* ledarredaktion. Han skriver den 26 juli en ledarartikel[13] som sammanfattar de politiska stämningarna i början av 1990-talet. Nilsson skriver om ”en värld där nästan alla förutsättningar är nya” och om vikten av samhörighet och deltagande i en samhällsutveckling som trotsat alla förväntningar.

Östeuropas järnridå har oväntat hastigt rivits ned och Sovjetunionen har imploderat. Helt nya informationsvägar håller på att byggas ut. Och den traditionella partipolitiken har i mångas ögon spelat ut sin roll – någonting nytt måste komma i dess ställe. Allt detta är en viktig bakgrund till det som skrivs på ledarsidorna under början av 1990-talet. Man får en känsla av att det som driver ledarskribenterna är en uppfattning om att de lever mitt i historiens utveckling. Det antyds framför allt genom den nya nerv som kännetecknar tilltalet och temperamentet på ledarsidorna.

Kultursidorna präglas i allmänhet inte av samma driv som ledarsidorna utan tenderar i stället att söka sig inåt; i riktning mot det obskyra. Talar man med Mats Svegfors[14] träder de ”in i det stora tigandet” och uteblir från den ”intensiva intellektuella debatten”, kanske eftersom de idéer som kultursidesetablissemanget länge företrädde har förlorat sin legitimitet på 1990-talet och är under avveckling överallt ute i världen. Marknaderna har segrat över murarna.

Men det omdömet kan nog nyanseras något. Man kan säga mycket kritiskt om postmodernismen och dess knepiga analyser, som på 1990-talet helt tar vid där den gamla marxismen lämnar av, och som många i dag uppfattar som dövande irrelevant, men den bidrar ändå till att utrusta samhällsdebatten med

en intellektuell bas. Det är inte bara ett tigande, ett brus. På Arne Ruths kultursidor i *DN* finns dessutom också rum för till exempel Maciej Zaremba, som står för en annan världsbild.

Ett annat stort undantag är *SvD*:s kultursida, en sida som tidigare distanserat sig från att delta i debatten men samtidigt stått för några av de starkaste inläggen när den väl har hört av sig. På 1990-talet har den väldigt mycket att säga. Den stridbare kulturchefen Peter Luthersson, som inte tycks vara särskilt mån om att göra sig omtyckt i mediekotteriet, protesterar mot masskulturens frammarsch och en i samtiden hotande apati inför de höga kulturyttringar som betyder någonting.

Han initierar en rad reflekterande och tänkvärda samtal om samhället på 90-talet. En serie essäartiklar diskuterar den nya tidens bärande tankemodeller, andra texter kritiserar den moderna värderelativismen, och genom en uppmärksammad intervju med Stéphane Courtois blir samtidens vilja att försöka glömma bort kommunismens förbrytelser tydligt belyst. *SvD*:s kultursida strävar med sitt material helt uppenbart inte efter att göra sig populär i omvärldens ögon, men det är också precis det som gör den angelägen att läsa. På samma gång är det ett tillåtande, ja närmast ett dialogiskt forum som ger stort utrymme för kritik mot sidans innehåll.

Men i stort är det ledarsidorna som tar initiativet och leder samhällsdebatten under 1990-talet. De är sammantaget övervägande säkrare med taktpinnen än kultursidorna gemensamt. Det bekräftas inte minst av teves och radios förstärkta intresse för att använda sig av ledarskribenter som kommentatorer i olika sammanhang. Men eftersom det här är en tid för nya tankar, och eftersom det är de som intresserar sig för dessa nya tankar som blir debattens anförare, halkar *DN*:s mer policyinriktade ledarsida efter. *Aftonbladets* intellektuellt passiviserade ledarsida, som inte förändrats mycket sedan 1960-talet, hamnar även den en bit efter *Expressens* och *SvD*:s ledarsidor. Hos de senare två är intresset för de moderna idéerna stort och påtagligt i texterna. För båda sidorna innebär denna period ett betydande lyft; de blir genast mer intressanta att läsa.

Delvis är ledargenrens utveckling naturligtvis en fråga om personer, liksom kultursidesgenrens utveckling tjugo år tidigare. Det är ingen slump att sidorna vässas när idéstarka stilister som till exempel Niklas Ekdal och PM Nilsson ingår i *Expressens* ledarredaktion och Marie Söderqvist, Thomas Gür, Eddie Tistelgren, Susanna Popova och Johan Hakelius med flera befinner sig på *SvD*. I Lars Tobissons nyutkomna memoarer (*Främling i folkhemmet*, Atlantis) beskrivs för övrigt just Hakelius som ”briljant men lätt bisarr”. En mening som även bidrar till att förklara *SvD*:s starka utveckling på ledarfronten.

Både *Expressens* och *SvD*:s ledarskribenter är nästan alla särskilt skickliga på att fånga upp och skärskåda tidstrender, diskutera vad som ska komma i stället för det som har varit och dessutom skriva ledare på ett kreativt och delvis nytt sätt. Och givet att det råder nya förutsättningar i världen utanför redaktionerna känner de sig inte alltid nödgade att tvärsäkert slå fast hur saker och ting är, utan lämnar också utrymme för alternativ och läsarnas egna slutsatser. Dessutom korsar man, åtminstone i *SvD*, ibland även gränsen mellan nyhets- och opinionsjournalistik på ett nydanande sätt som ger liv och blod åt genren. Att ledarskribenterna nu helt träder ut ur anonymiteten, och kan ta ut svängarna i fler signerade texter, medverkar också till att förlösa dessa ledarsidor.

Till allt detta kan läggas att både *Expressen* och *Svenska Dagbladet* nu bryter med två tydliga beroenden: i det första fallet den från 1970-talet emanerande besattheten av socialdemokratin, i det andra en fastlåsning vid Moderaterna. En strid mellan *SvD*:s ledarredaktion och den moderata partiledningen över framför allt EMU-frågan leder till att en länk mellan dem brister. *SvD*:s ”i praktiken reservationslösa anknytning till Moderaterna”[15], för att tala med Bertil Torekull, upphör. Den nya självständiga och orädda attityden till omgivningen, till Moderaterna och till kollegerna på andra ledar- och kultursidor, tycks frigöra banden på tänkandet.

En rad viktiga diskussioner, intimt förknippade med vad vi menar med samhällsdebatt, passerar under 90-talet revy på ledarsidorna i stort. Som en sorts fortsättningar på 80-talets debatt hänger de ofta samman med frågan om

hur förhållandet mellan offentligheten och den enskilda människan ser ut. Som historikern Lars Trägårdh skriver[16] sker det en reaktion mot vad socialdemokratin under lång tid kallat det starka samhället till förmån för det civila. Samhället måste avpolitiseras och i stället utgå mer från de små världarna, för att tala med sociologen Hans L Zetterberg som var en viktig figur i dessa diskussioner. Det vill säga: familjer och andra mindre gemenskaper.

Även om mycket av innehållet i ledarjournalistiken fortfarande handlar om de mer jordnära perspektiven, som den delvis måste och bör göra, ger ledarsidorna nu mer plats åt mer vidlyftiga betraktelser än tidigare. Därför skulle 1990-talet kunna betraktas som en guldålder för ledarskribenter.

I *SvD* finns också den nya essäsidan *Samtider*, redigerad av Anders Björnsson. Den fördjupar ytterligare tidningens bidrag till debatten. Där avhandlas en rad intressanta ämnen men särskilt en text[17] stannar kvar i minnet, i vilken Björnsson skriver om 1990-talet som en tid för ”besinning och fördjupning” i stället för ”himlastormande revolutioner”. Det får bli en brygga över till diskussionen om hur det står till med samhällsdebatten i dag, eftersom en annorlunda attityd tycks gälla nu.

VAR FÖRS SAMHÄLLSDEBATTEN?

Hur besvarar man frågan om var samhällsdebatten förs i samtiden, huruvida den förs på kultur- eller ledarsidorna? Man kan av naturliga skäl inte överblicka nuet på samma sätt som man kan skapa sig en översikt över det som har varit. Men ett sätt att försöka anlägga ett perspektiv vore att ta spjärn mot de gamla tidningsläggen och med hjälp av dem, helt kort, försöka säga någonting om vilken som numera är samhällsdebattens huvudscen.

Känslan är att vi nu befinner oss i ett tillstånd som mest påminner om 1960- och 1970-talens debatt, med framför allt kultursidesskribenterna som drivande kraft i det offentliga samtalet. För ledarskribenter som grupp tycks 1990-talets

dominans i samhällsdebatten till stor del vara över. De har återvänt till att fokusera på dagspolitiken och därmed också de kortare tidsperspektiven.

Vid sidan av *SvD*:s ledarsida, som även tillåter mer inträngande funderingar, ofta förankrade i konst, film och litteratur, och som försöker beskriva vart man tycker samhället och politiken bör röra sig, håller sig de övriga ledarsidorna mest till den omedelbara dagspolitiken. Försök att bredda sig slutar tyvärr inte sällan i irrelevans, som när *Expressen*s ledarskribenter rycker ut med full kraft för att strida för folkporr och amatörsex på Internet.[18]

Att skriva om dagspolitik är en viktig del av en stark ledarsida och ingenting att trivialisera. Ledarsidans publicistiska uppdrag skiljer sig därmed i grunden från kultursidans. Men det behöver inte, och bör nog inte, innebära att skribenterna måste förvägra sig ett sökande och frågande anslag och vända sig bort från de ämnen som vid en första anblick inte tycks passa in i det dagspolitiska samtal som för tillfället förs på ledarsidorna.

Den här sommarens livfulla kulturdebatt om traditionellt måleri, och om hur det av ideologiska skäl ratas till förmån för modernistiska konstuttryck, är ett exempel på en fråga som i flera avseenden gränsar till den bredare samhällsdebatten men som inte i nämnvärd utsträckning kommenterats av ledarskribenterna. Men 1990-talets ledarskribenter visade att intresse också för sådana ämnen bidrar till att göra sidorna mer intressanta och genomslagskraftiga. Det finns goda skäl att inte begränsa sig på det sätt som många ledarskribenter nu verkar ha tagit för vana att göra.

Den rådande allmänna inställningen till vad som kan och bör avhandlas på en ledarsida har bidragit till att samhällsdebatten numera snarare äger rum på landets stora kultursidor än på ledarsidorna. I det avseendet är kulturskribenterna skickligare på att fånga upp och beskriva trender, sätta händelser i ett sammanhang och ge synpunkter på vart samhället ytterst är på väg. Många ledarskribenter är betydligt snävare i sina ämnesval, kanske alltför snäva. Givet hur verkligt framgångsrika de kan vara på dagspolitikens område kan man beklaga de inte är mer känsliga för vad som väcker uppmärksamhet på kultursidorna.

HUR FÖRS SAMHÄLLSDEBATTEN?

Just nu är kultursidorna samhällsdebattens värdar. Tyvärr når vår tids debatt inte alltid den höjd som rådde under tidigare decennier. Varför? Några hinder står i vägen – en svag intellektuell bas, värderelativism och ett högt tonläge.

EN SVAG INTELLEKTUELL BAS

Sedan åtminstone 1990-talet har kultursidorna börjat närma sig tidningarnas övriga journalistiska material. De har steg för steg lagt allt större vikt vid att rapportera om rena nyhetshändelser i kulturvärlden, något som för en större publik sannolikt är mindre intressant. *DN*, som annars är duktiga på att skriva initierat, har till och med en tendens att uttala sig om pjäser som ännu inte har spelats, och om böcker som ännu inte har givits ut, men som förmodas bli viktiga. Intervjuer med olika kulturpersonligheter blir vanligare, men de är väsentligen refererande som reportage i allmänhet. Sammantaget skulle man kanske kunna säga att det har skett en sorts ”journalistifiering” av kulturmaterialet under senare tid, någonting som även Tomas Forser har lagt märke till i sin studie av litteraturkritiken på kultursidorna.

Det rena nyhetsinnehållet har naturligtvis sin plats, men det får inte, som på vissa kultursidor i dag, innebära att den intellektuella basen försvagas och tvingas undan. När tankarna, åsikterna och argumenten får mindre utrymme får det negativa konsekvenser för kvaliteten på samhällsdebatten. På lång sikt finns det en risk för att debatten kanske helt stannar av.

RELATIVISMEN

När journalisten Peter Wennblad, då Peter Olsson, sommaren 2000 skrev en ledare i *SvD* som i raljanta ordalag hävdade att den högre kulturen var kraftfullt överskattad, gick kultursidornas skribenter direkt i svaromål. Ulrika Kärnborg gick i *DN* så långt som att straffa ut Wennblad som en ”kulturhatare”. Det var

en överdriven reaktion. Men kultursidorna starka svar visade ändå att de fortfarande höll fast vid tanken att det låga inte är likvärdigt med det höga.

Folkbildningstraditionen, och viljan att vårda den reflekterande attityd som kanonisk kultur framkallar hos människor, har trots ideologiseringen tidigare utgjort kärnan i kultursidornas verksamhet. Länge var till och med *Aftonbladets* skribenter oroade över den minskande läsningen av böcker som betyder något. Men kanonbråket 2000 kan ha varit det sista tillfället, eller åtminstone ett av de sista, när kultursidorna i princip gemensamt ställde upp bakom den väsentliga kulturen. I dag har modet och ambitionen att lära ut något ersatts med inställsamhet. Populärkulturen tas nu på lika stort allvar som den höga.

Detta hänger förmodligen samman med den värderelativism som sedan 1980-talets första läten ute på universiteten om att kanon består av ”döda vita män” sakteligen urholkat den traditionella synen på kulturen, likt en vattendroppe som långsamt urholkar en sten. Relativismen har lagt grunden för ett tillstånd som är mycket främmande för den ”besinning och fördjupning” som Anders Björnsson menar kännetecknade samhällsdebatten på 1990-talet. Tendensen i dag går i motsatt riktning. Den som ber om fördjupning pekas ut som förstelnad, som någon som inte förstår att allt har samma ytliga värde. Och den som frågar efter besinning när grundstenar rivs upp avfärdas som en muggig kuf. Denna relativism är en lära som underminerar en nyanserad argumentation, och som lägger en hämsko på den reflekterande samhällsdebatten.

TONLÄGET

Till sist är det högt uppskruvade tonläget ytterligare ett nytt fenomen som håller tillbaka samhällsdebatten. Det ropande i megafoner som i dag präglar stora delar av det offentliga samtalet tycks inte ha förekommit i samma utsträckning tidigare. Tvärtom verkar utbytena i de gamla tidningsklippen, i stort, vara resonerande och toleranta. De påminner mer om hur diskussionerna förs i till exempel Tyskland eller Storbritannien i dag och mindre om det nuvarande svenska debattklimatet.

Det höga tonläget, de förutfattade meningarna om människors åsikter och den ofta förekommande oviljan att lyssna på vad olika debattörer egentligen har att säga, gör att debatten förlorar i betydelse och värde. Det här är inte enbart något som förekommer på kultursidorna. Även de två kvällstidningarnas ledarsidor har utmärkt sig för att gå upp i falsett, också när det inte tycks vara befogat. Frågan infinner sig osökt: Hur kan man åstadkomma ett klartänkt samtal med så många grälsjuka deltagare?

Tonläget kan kanske uppfattas som ett litet problem, men det påverkar nog skribenters lust att göra sina röster hörda och fortsätta samtala. Men därmed inte sagt att konflikter måste slätas över. Tvärtom skulle samhällsdebatten bli fattig och färglös utan de skarpaste meningsutbytena. Men det utesluter ändå inte eftertanke, respekt, tolerans och en allmänt sett lägre volym.

FOTNOTER

1. Lewin (1984), sid 225.

2. Ibid, sid 226.

3. Ledarsidan tycks dock föredra följande beskrivning: ”Kulturradikalismen, till vilken *Aftonbladet* brukar räknas, anklagas ibland för normlöshet, brist på värderingar, nihilism, och ibland för att energiskt göra propaganda för ateistiska värderingar.” *Aftonbladet* (1964).

4 Gustafsson (1972a och b).

5. ”Siffrorna uppfattas som ett mått på [elevernas] människovärde.” *Expressen* (1978).

6. *Dagens Nyheter* (1974).

7. Lewin (1984), sid 344–345.

8. *Aftonbladet* (1978a).

9. *Aftonbladet* (1978b).

10. Pleijel (1978).

11. *Svenska Dagbladet* (1982).

12. *Svenska Dagbladet* (1983).

13. Nilsson (1993).

14. Svegfors (1993), sid 12.

15. Torekull (1994), sid 56.

16. Trägårdh (1995), sid 9.

17. Björnsson (1995).

18. *Expressen* (2009).

KÄLLHÄNVISNINGAR

Aftonbladet (1964), ”Normerna och det öppna samhället”. Ledare, 1 april.

Aftonbladet (1978a), ”Samtal med en arbetare i riksdagen”. Ledare, 16 maj.

Aftonbladet (1978b), ”Rädda Sverige”. Ledare, 27 maj.

Björnsson, Anders (1995), ”Gå över ån efter vatten”. *Svenska Dagbladet*, 18 juni.

Bohman, Gösta (1968), ”Individen och medansvaret”. *Svenska Dagbladet*, 5 december.

Dagens Nyheter (1974), ”Dela på tillväxten!”. 14 juli.

Expressen (1978), ”Nej till betyg i grundskolan”. 17 maj.

Expressen (2009), ”Folkets porr”. Ledare, 12 augusti.

Forser, Tomas (2002), *Kritik av kritiken : 1900-talets svenska litteraturkritik. Gråbo:* Anthropos.

Guillou, Jan (2009), *Ordets makt och vanmakt*. Stockholm: Piratförlaget.

Gustafsson, Lars (1972a), ”Folkfest”. *Expressen*, 7 maj.

Gustafsson, Lars (1972b), ”Det är här som framtiden blir till”. *Expressen*, 12 maj.

Hayek, F A (1944), *Vägen till träldom*. Stockholm: Norstedt.

Hirdman, Yvonne (1989), *Att lägga livet tillrätta : studier i svensk folkhemspolitik*. Stockholm: Carlsson.

Lepage, Henri (1980), *I morgon kapitalism*. Stockholm: Ratio.

Lewin, Leif (1984), *Ideologi och strategi : svensk politik under 100 år*. Stockholm: Norstedt.

Nilsson, P M (1993), ”Högern glömmer demokratin”. *Expressen*, ledare, 26 juli.

Pleijel, Agneta (1978), ”Kommunismen i Östeuropa är död”. Intervju med Leszek Kolakowski. *Aftonbladet*, 17 maj.

Svegfors, Mats (1993), *Vi dumma svenskar*. Stockholm: Timbro.

Svenska Dagbladet (1982), ”Populära kapitalister”. Presentation av en Sifo-mätning, 4 april.

Svenska Dagbladet (1983), ”Demonstrationen”. Ledare, 5 oktober.

Tobisson, Lars (2009), *Främling i folkhemmet*. Stockholm: Atlantis.

Torekull, Bertil (1994), *Svenskan och hennes hövdingar*. Stockholm: Wahlström & Widstrand.

Trägårdh, Lars, red (1995), *Civilt samhälle kontra offentlig sektor*. Stockholm: SNS Förlag.